

ლელა ჩოთალიშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

ინოვაციების ფაქტორი ბერძნული დამწერლობის ფორმირების პროცესში

*საკვანძო სიტყვები: ინოვაცია, დამწერლობათა სისტემები,
ბერძნული ალფაბეტი, სემიოტიკური დამწერლობა.*

ძველი ახლო აღმოსავლეთი და ხმელთაშუაზღვისპირეთი ის რეგიონებია, სადაც კაცობრიობის უძველესი დამწერლობის სისტემები აღმოცენდა. დღეს კამათია იმაზე, ამ შემთხვევაში პირველობა ეგვიპტელებს ეკავათ, თუ მესოპოტამიელებს, კერძოდ, შუმერებს. მესოპოტამიური ხაზი, რომელიც ფონეტიზაციის გზით დამწერლობის სილაბური სისტემის ფორმირებამდე მივიდა, გარკვეულწილად გააგრძელეს იმ ძველმა ანატოლიურმა ხალხებმა (ენებმა), რომლებიც ლურსმულ სისტემას იყენებდნენ. ფინიკიელები იწყებენ დამწერლობის განვითარების ახალ ეტაპს და ფონეტიზაცია მიჰყავთ კონსონანტური ანბანის შექმნამდე.

სტატია მიზნად ისახავს იმის გარკვევას, თუ რა როლი შეასრულა დამწერლობის განვითარების ისტორიაში ეგვიდამ, სადაც საკმაოდ ადრე, დაახლოებით ძვ.წ. II ათასწლეულის დასაწყისში, იკვეთება ლტოლვა საკუთარი სისტემის შექმნი-

საკენ. პიქტოგრაფიული (შემდეგ კი მისგან განვითარებული იეროგლიფური) დამწერლობა, სავარაუდოდ, თავიდანვე დაშორდა ძველ აღმოსავლურ დამწერლობებს, რაც შეიძლება ახლის ძიების ერთგვარ შესამზადებელ ეტაპად წარმოვიდგინოთ. როგორც ჩანს, საბოლოოდ კ. კრეტაზე არჩევანი კეთდება მარცვლოვან სისტემაზე, თუმცა იგი ერთი არსებითი ნიშნით განსხვავდება მესოპოტამიურ-ანატოლიური ლურსმული დამწერლობებისაგან – თუკი ლურსმულში კონსონანტმა შეიძლება მიიღოს გახმოვანება როგორც თავში, ისე ბოლოში, ეგვიდის მარცვლოვანი დამწერლობისათვის დამახასიათებელია თანხმოვანი-ხმოვანი ან ხმოვანი-ხმოვანი სტრუქტურა.¹

მინოსურ კულტურაში საინტერესო ძიებები მიდიოდა დამწერლობის სისტემების დასახვეწად. შესაძლოა, ამის ერთ-ერთი მაგალითი იყოს ფესტოსის დისკოს წარწერა, რომლის პრინციპზეც დღემდე არ არის ერთიანი აზრი ჩამოყალიბებული. ყოველ შემთხვევაში, თუკი ეს დამწერლობა ავთენტურია, მაშინ პირველად სწორედ აქ ხდება მოძრავი ანბანის პრინციპის გამოყენება.²

როდესაც ბერძნულ კულტურაში ინოვაციურ მუხტზე ვსაუბრობთ, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ბერძნების დიდი მიღწევა დამწერლობის განვითარების ისტორიაში. დამწერლობას, როგორც ყველაფერს, ბერძნები შემოქმედებითად მიუდგნენ, აითვისეს ეგეოსური თუ ძველადმოსავლური ტრადიციები და მათზე დაყრდნობით გამოავლინეს საკუთარი შესაძლებლობები. თავდაპირველად, დაახლ. ძვ.წ. XIV-XII საუკუნეებში, მიკენელებმა მინოსური მარცვლოვანი დამწერ-

¹ Jensen 1969; ჩოთალიშვილი 2003, 83-98.

² Berkle 1997, 60.

ლობის (A-ხაზოვანის) საფუძველზე შექმნეს ახალი დამწერლობის სისტემა. A-ხაზოვანს, რომელიც, როგორც ჩანს, ძვ.წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში ეგვიპტეში დამწერლობის წამყვან სისტემას წარმოადგენდა, ფუნქციონირება მინოსური კულტურის დაქვეითებასთანავე უნდა შეეწყვიტა, როდესაც მან ადგილი დაუთმო მიკენურ B-ხაზოვანს. შესაბამისად, B-ხაზოვანი დოკუმენტები შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ბერძნული ენის გადმოსაცემად დამწერლობის გარკვეული სისტემის გამოყენების პირველი ცდა. B-ხაზოვანი პირობითად გადმოსცემდა ბერძნულის ფონეტიკურ ბუნებას, რადგან იგი შეესაბამებოდა ისეთ ენას, რომლისთვისაც დამახასიათებელია თანხმოვანი-ხმოვანი ან ხმოვანი-ხმოვანი სტრუქტურა.³

დამწერლობის სისტემაში ახლის მიღების ხაზი, რომელიც შესაბამისობაშია მინოსურ კულტურაში კრიტიკული, ანალიტიკური აზროვნების ტენდენციების მომძლავრებასთან, ლოგიკურ განვითარებას პოვებს უკვე ბნელი წლების შემდგომ გეომეტრიული ეპოქის ბერძნულ კულტურაში. თითქოს სრულ დავიწყებას ეძლევა ხაზოვანი დამწერლობის ტრადიცია და ბერძნები აკეთებენ ახალ არჩევანს – იღებენ უკვე ჩამოყალიბებულ, ფონეტიზებულ კონსონანტურ სისტემას არამარტო ფონოლოგიური კლასიფიკაციის პრინციპის თვალსაზრისით, არამედ გრაფიკულადაც და შეაქვთ მასში რევოლუციური გარდატეხა კონსონანტურთან ერთად ვოკალის აღმნიშვნელი გრაფემების სახით. ამ შემთხვევაში უკვე შესაძლებელია საუბარი ჭეშმარიტ ინოვაციაზე.

ანტიკური ხანის მწერალთა ცნობების ანალიზის შედეგად შეიძლება ითქვას, რომ ბერძნებს ამ პერიოდისათვის არ გააჩ-

---

³ Bartonek 2003.

ნდათ საფუძვლიანი ცოდნა თავიანთი დამწერლობის წარმოშობასა და განვითარებაზე. ანტიკური ხანის წყაროები დამწერლობის წარმოშობის შესახებ განსხვავებულ ცნობებს გვაწვდიან: ერთნი მიიჩნევენ, რომ იგი ფინიკიურის საფუძველზე შეიქმნა; მეორეთა აზრით, ფინიკიურს წინ უძღვოდა პელასგური დამწერლობა; სხვანი კი საერთოდ გამორიცხავენ ფინიკიურის გავლენას. პოეტები დამწერლობის შემქმნელს ეძებდნენ მითოსის სამყაროში (სტესიქოროსი, ესქილე, ევრიპიდე), მეცნიერები კი ცდილობდნენ რაციონალური ახსნა მოეცათ (ჰეკატაიოსი, ჰეროდოტე).

ფინიკიელი კადმოსი პირველად ჰეროდოტემ წარმოგვიდგინა დამწერლობის ფუძემდებლად. ისტორიკოსის ცნობით, ბეოტიაში კადმოსთან ერთად მოსულმა ფინიკიელებმა სხვადასხვაგვარი ცოდნა შესძინეს ელინებს, მათ შორის აღსანიშნავია წერის ხელოვნება, რომელიც უწინ ბერძნებს არ გააჩნდათ (ὁὐκ ἔστυα πρὶν Ἑλλησι). თავდაპირველად ბერძნების დამწერლობა ფინიკიურის იდენტური იყო, ხოლო დროთა განმავლობაში ენის შეცვლასთან ერთად შეიცვალა ასოთა მოხაზულობაც (μετὰ δὲ χρόνου προβαίνοντες ἡμεῖς τῆ φωνῆ μετέβαλον καὶ τὸν ῥῆθμὸν τῶν γραμμάτων) და რადგან წერის ხელოვნება ელადაში ფინიკიელების მიერ იყო შემოტანილი, ელინებმა თავის დამწერლობასაც ფინიკიური უწოდეს (φοινικίᾳ κεκλήσθαι....) (Hdt. V, 58-61). ანტიკური ხანის ზოგიერთი ავტორის მიხედვით კი, ფინიკიურ დამწერლობამდე ეგვიპტეში გამოიყენებოდა მისგან განსხვავებული პელასგური დამწერლობა. ამ მხრივ საინტერესო ცნობაა დაცული ძეგლისათვის: კადმოსმა, ვინც ფინიკიურ ანბანზე დაყრდნობით შექმნა ბერ-

ძნული დამწერლობა, მოკლა ლინოსი, რადგან მას სურდა პელასგური დამწერლობის დამკვიდრება (Zen. 4, 45).

არქაული ბერძნული ალფაბეტის ძველი ფინიკიური დამწერლობიდან სესხების მოსაზრება ამჟამად ყველაზე გავრცელებული და დასაბუთებული თვალსაზრისია ბერძნული დამწერლობის წარმომავლობის შესახებ,⁴ თუმცა ძნელია ზუსტად იმის განსაზღვრა, თუ როდის შეიქმნა ბერძნული დამწერლობის ახალი სისტემა. მას ათარიღებენ ძვ.წ. XII საუკუნიდან VII საუკუნემდე პერიოდით. არ არსებობს საუკუნე, რომელსაც თავისი მომხრე არ ჰყავდეს. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია, რომ მიკენური ცივილიზაციის დაქვეითების შემდეგ ძველი დამწერლობები დავიწყებას მიეცა და საბერძნეთში ალფაბეტის შექმნამდე აღარ ფლობდნენ წერის ხელოვნებას, თუმცა, ზოგიერთი მკვლევარის ვარაუდით, უკვე ძვ.წ. XIV საუკუნიდან ფუნქციონირებდა კადმოსის მიერ ბეოტიკაში შემოტანილი დამწერლობა, რომლის ტრანსფორმაციის შედეგად მოგვიანებით ჩამოყალიბდა ბერძნული ალფაბეტი.⁵

არქაული წარწერების პალეოგრაფიული თავისებურებებიდან გამომდინარე, ბერძნული ანბანი ძვ.წ. I ათასწლეულის დასაწყისისათვის უნდა შექმნილიყო. ასოთა უმეტესობა ამ წარწერებში გრაფიკული ფორმით ძვ.წ. X საუკუნის დასასრულისა და IX საუკუნის დასაწყისის ფინიკიური ასოების მსგავსია, განსაკუთრებით აღსანიშნავია α -ის და $\kappa^h\alpha^h$ -ის გრაფიკული ფორმები. ფინიკიური ასო α -ის მოხაზულობა, რომელიც საფუძვლად უდევს ბერძნულ ალფას, აპირამას წარწერა-

⁴ Taylor 1899, 24; Jensen 1969, 442.

⁵ Mentz 1936, 347.

ში (ძვ.წ. XIII ს.) ჯერ კიდევ არ ჩანს და მხოლოდ ორი საუკუნით ახალგაზრდა წარწერებში გვხვდება. გარდა ამისა, ბერძნული დამწერლობის ყველა ჯგუფისათვის დამახასიათებელია სემიტური $k^h a p^h$ ნიშნის შესატყვისი $\kappa \acute{\alpha} \pi \alpha$ ასოს აღმნიშვნელი K სიმბოლო, რომელიც ძველ სემიტურ პროტოტიპს გრაფიკულად ემთხვევა. სემიტურ სისტემაში $k^h a p^h$ ნიშნის გრაფიკული ფორმა ძვ.წ. IX საუკუნის წარწერებში დასტურდება. ამ ნიშნის მიხედვით, ბერძნული ალფაბეტის შექმნა ძველი სემიტური დამწერლობის საფუძველზე ვერ მიეკუთვნება ძვ.წ. X-IX საუკუნეებზე უფრო ადრეულ პერიოდს.⁶

გამომდინარე იქიდან, რომ ბერძნული ალფაბეტის თითქმის ყველა ჯგუფში ასოთა თანმიმდევრობა, სახელწოდებები, ხმოვანთა შემადგენლობა და მნიშვნელობები მსგავსია, სავარაუდოდ, ფინიკიური დამწერლობის სესხება ბერძნული ტომების მიერ ერთდროულად მოხდა ან ბერძნული ალფაბეტი შეიქმნა ერთ განსაზღვრულ ადგილას ერთი პირის ან პიროვნებათა გარკვეული ჯგუფის ერთობლივი შემოქმედების შედეგად; როგორც ჩანს, ეს იყო ერთჯერადი აქტი და არა დროში გაწეილი პროცესი.⁷ უკვე ძვ.წ. III საუკუნიდან ბერძნული დამწერლობისათვის გამოიყენება გამოთქმა $\acute{\alpha} \lambda \phi \alpha \kappa \acute{\alpha} \iota \beta \eta \tau \alpha$ ან $\tau \theta \acute{\alpha} \lambda \phi \acute{\alpha} \eta \tau \omicron \nu$, ან $\acute{\omicron}$, $\eta \acute{\alpha} \lambda \phi \acute{\alpha} \beta \eta \tau \omicron \varsigma$.⁸

არქაულ წარწერებში ასოები ჯერ კიდევ ძალიან ჰგავს ფინიკიურს; წერის მიმართულება – მარჯვნიდან მარცხნივ; სიტყვები არ არის გამოყოფილი ერთმანეთისაგან; როგორც წესი, არ გვხვდება ე. წ. დამატებითი ნიშნები ϕ , χ , ψ , რომლებიც

⁶ Février 1959, 396; შდრ. Jensen 1969, 446.

⁷ Jeffery 1961, 2 შმდ.; Larfeld 1914, 211 შმდ.; Jensen 1969, 445; Carpenter 1933, 29.

⁸ Kuhns Ztschr. 58, S, 199, 204.

გამოჩნდა მოგვიანებით და ამის გამო ბერძნული ანბანის ბოლოს დადგა; ფართოდ არის წარმოდგენილი „სან“ და „კოპპა“; არქაულ ბერძნულ წერით სისტემაში გრაფიკულად არ აღინიშნება ბერძნულისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური დაპირისპირება მოკლე და შესაბამის გრძელ ხმოვნებს შორის (არ გვაქვს ა; η კვლავ გამოიყენება h-ს მნიშვნელობით), მხოლოდ მოგვიანებით ჩნდება სისტემაში სპეციალური ნიშნები გრძელი ხმოვნების გამოსახატავად, თუმცა საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ არ ფიქსირდება ბერძნული ანბანის განვითარების ისეთი სტადია, როდესაც ხმოვნები არ აღინიშნებოდა ან აღინიშნებოდა არასრულად.

კონსონანტების ვოკალური ფუნქციით ხმარების შემთხვევები ბერძნული ანბანის შემქმნელებისათვის უკვე სემიტურიდან უნდა ყოფილიყო ცნობილი და არ არის გამორიცხული, ძველი სემიტური სისტემისათვის დამახასიათებელი *matres lectionis* ბერძნულისათვის ერთგვარი ნიმუში გამხდარიყო.⁹ მაგრამ ბერძნებმა შეცვალეს ხმოვანთა აღნიშვნის პრინციპი. ყველაზე მნიშვნელოვანი სიახლე, რამაც არქაულ ბერძნულ დამწერლობაში იჩინა თავი, მდგომარეობს სწორედ ხმოვანთა აღნიშვნაში სპეციალური გრაფიკული ნიშნების მეშვეობით, რისთვისაც ბერძნებმა სემიტური დამწერლობის კონსონანტური გრაფემები გამოიყენეს.¹⁰ ეს იყო არა ერთი სისტემის გადმოღება, არამედ გარდატეხა ანბანის განვითარების ისტორიაში.

როდესაც ბერძნული დამწერლობის განვითარების ძირითად ეტაპებზე ვმსჯელობთ, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს

⁹ გამყრელიძე 1989, 46.

¹⁰ Jensen 1969, 447.

მისი უბიკვიტეტი, „ფონეტიკური რევოლუცია“ ხმელთაშუაზღვისპირეთში – ძვ.წ. I ათასწლეულში იქმნება ბერძნული ფონეტიკური დამწერლობის ვარიაციები, რომლებიც ენაცვლება იეროგლიფურ, იდეოგრაფულ, ლოგოგრაფულ თუ სილაბურ სისტემებს. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს ორი წრე: დასავლეთ მედიტერანული და აღმოსავლეთ მედიტერანული.

დასავლეთ მედიტერანულ დამწერლობთა შორის განსაკუთრებულ ადგილს იმკვიდრებს ეტრუსკული დამწერლობა, რომელმაც დასაბამი მისცა ფალისკურ და ლათინურ ანბანს, ასევე ოსკურ და უმბრულ დამწერლობას.¹¹ ეტრუსკული, სავარაუდოდ, ისტორიულად პირველი სისტემაა, რომელიც ბერძნული ალფაბეტის საფუძველზე წარმოიქმნა. იტალიის ძველი დამწერლობების მჭიდრო კავშირის შესახებ ბერძნულ სისტემასთან ჯერ კიდევ ანტიკური ავტორებისთვის იყო ცნობილი. ბერძენი დიონისიოს ჰალიკარნასელი გვაცნობებს, რომ სერვიუს ტულიუსის თანამედროვენი იყენებდნენ იმავე ასოებს, რასაც ძველი ბერძნები: οἷς τὸ παλαιὸν ἢ Ἕλληδες ἐχρηῶτο (Archil. 4, 26.; Tac. Ann. 11, 14).

ეტრუსკული დამწერლობა ძირითადად ბერძნულ ფონეტიკურ სისტემას ასახავს, მისი სტრუქტურული მახასიათებელია როგორც კონსონანტური, ასევე ვოკალური ნიშნების არსებობა, თუმცა ყურადღებას იპყრობს ე. წ. სილაბური, ანუ მარცვლოვანი დამწერლობის კვალის თუ გავლენის საკითხი:¹² საინტერესოა ჩერეში აღმოჩენილი ლეკითოსის წარწერა, რომელზეც, ზოგიერთი მკვლევარის ვარაუდით, მოდელი ალფა-

¹¹ Jensen 1969, 500.

¹² Gelb 1963, 294.

ბეტის გვერდით წარმოდგენილია სილაბარი,¹³ იგი მიჰყვება ანბანში მოცემულ ასოთა რიგს და თითოეულ თანხმოვანს წარმოგვიდგენს გახმოვანების ოთხი ვარიანტით (i, a, u, e).¹⁴ უძველესი ეტრუსკული ტექსტებისაგან განსხვავებით, ძვ.წ. VI საუკუნიდან შემოდის მარცვალთა პუნქტირების პრინციპი და იგი დაახლ. ძვ.წ. 400 წლამდე გამოიყენება, მოგვიანებით კი მხოლოდ სიტყვათა გამყოფ წერტილებს ვხვდებით წარწერებში.¹⁵ რა მოვლენასთან გვაქვს საქმე მარცვალთა პუნქტირებისა და სილაბარის შემთხვევაში? მკვლევართა ნაწილმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ წერტილები ეტრუსკულ ტექსტებში მიუთითებს დამწერლობის მარცვლოვან ხასიათზე და თანხმოვნების აღმნიშვნელ გრაფიკულ ნიშნებს მარცვლის ღირებულება უნდა ჰქონოდათ; შესაძლოა, ეტრუსკები დასავლეთ ბერძნული ალფაბეტის სესხებამდე სარგებლობდნენ ეგეიდაში გავრცელებული სილაბური სისტემების მსგავსი მარცვლოვანი დამწერლობით, რომელიც მოგვიანებით ანბანის პარალელურად გამოიყენებოდა და გავლენას ახდენდა ბერძნულიდან გადმოღებული დამწერლობის სისტემის გამოყენების პროცესზე.¹⁶ ასევე არ გამორიცხავენ ეტრუსკულ დოკუმენტებში კონსონანტურ-სილაბური სემიტური დამწერლობის პრინციპების არეკვლას.¹⁷

დასავლეთ მედიტერანულ სივრცეში განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ესპანეთის უძველეს მკვიდრთა, იბერეთა, დამ-

¹³ TLE, 55.

¹⁴ Pfiffig 1969, 25 შმდ; Vercillo 1995, 81.

¹⁵ Vetter 1936, 114; 1939, 159; Sloty 1952; Pallottino 1952-1953, 478 შმდ.

¹⁶ Cohen 1958, 191; Février 1948, 452-454; გორდეზიანი 2007, 40-41; Vercillo 1995, 81.

¹⁷ Gelb 1963, 295.

წერლობა, რომელიც ასევე ორი სისტემის, ალფაბეტურის და სილაბურის, კომბინაციას წარმოადგენს. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ იბერიული დამწერლობის ნიშანთა ნაწილი გარეგნული ფორმით ფინიკიურ გრაფემებს მოგვაგონებს, შესაძლებელია, მათი სილაბური ხასიათი სემიტური პროტოტიპის გავლენას მივაწეროთ. შესაბამისად, იბერიულ დამწერლობაში ორი წყარო ივარაუდება: ფინიკიური (ანუ სემიტური), როგორც უფრო ადრეული და ბერძნული, როგორც უფრო გვიანდელი, თუმცა არ არის გამორიცხული ეგეოსური დამწერლობის ტრადიციების არეკვლა.¹⁸

როგორც ჩანს, ბერძნულმა ფონეტიკურმა დამწერლობამ გავლენა მოახდინა აღმოსავლეთ მედიტერანულ დამწერლობებზეც, რომელთა წარმოშობის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა.¹⁹ მათი გაერთიანება ერთ ჯგუფში ძირითადად გეოგრაფიულ პრინციპზეა დამყარებული. ამ ჯგუფში შედის დამწერლობათა ის სისტემები, რომელთაც იყენებდნენ არაბერძნული ტომები დასავლეთ მცირე აზიაში ძვ.წ. I ათასწლეულში: ფრიგიული, ლიკიური, ლიდური, კარიული. მცირეაზიული ალფაბეტების (განსაკუთრებით ფრიგიულის) ნიშნები შეესაბამება ბერძნულ ასოებს, მსგავსება ვლინდება ასევე წერის პალეოგრაფიულ თავისებურებებში; საყურადღებოა არაბერძნული, სავარაუდოდ, მარცვლოვანი დამწერლობის, ელემენტების არსებობაც. უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, მცირეაზიული დამწერლობათა სისტემები წარმოადგენენ არა ბერძნული ან-

¹⁸ შდრ. Gelb 1963, 294; გორდეზიანი 2007, 38.

¹⁹ Jensen 1969, 462-472; გამყრელიძე 1989.

ბანის განშტოებებს, არამედ წინაპრებს და მომდინარეობენ ფინიკიური დამწერლობიდან.²⁰

საბოლოოდ ბერძნული სამყარო ირჩევს ალფაბეტს და იგი იქცევა დომინანტურ, წამყვან სისტემად. ისევე როგორც დიალექტების სფეროში, ახალი ფონეტიკური სისტემის ფორმირების პროცესშიც მართალია უმნიშვნელო, მაგრამ ერთგვარი დიფერენციაცია მაინც შეინიშნება. გამოიკვეთა ბერძნული ანბანის რამდენიმე ჯგუფი თითოეულ მათგანში ნიშანთა რაოდენობისა და ე. წ. დამატებით ნიშნების (φ, χ, ψ) არსებობის გათვალისწინებით:²¹

1. სამხრეთ არქიპელაგის დორიული კუნძულების არქაული ბერძნული ანბანი, რომელშიც დამატებითი ნიშნები შეტანილი არ არის და წარმოდგენილია 23 გრაფემა;

2. აღმოსავლური ალფაბეტები, რომლებიც შეიცავდა φ და χ დამატებით ნიშნებს;

3. ψ ნიშნის მქონე დასავლური ალფაბეტები.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია იონიური ალფაბეტის გრაფიკული თავისებურებები, რაც აიხსნება ამ დიალექტის სპეციფიკური ფონეტიკური ევოლუციით სხვა ბერძნულ დიალექტებთან შედარებით.²²

²⁰ Miltner 1938, 407.

²¹ „დამატებითი ნიშნები“ სპეციფიკური ბერძნული გრაფიკული სიმბოლოებია, რომელთაც არ გააჩნიათ პროტოტიპი ძველ სემიტურ დამწერლობაში. მათ წარმოშობასთან დაკავშირებით სხვადასხვა თეორია არსებობს: მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით, ეს ნიშნები ნასესხებია სხვა დამწერლობებიდან, მაგ., კვიპროსული სილაბარიდან ან სამხრეთსემიტური დამწერლობებიდან; სხვების ვარაუდით, დამატებითი ნიშნები შეიქმნა უკვე არსებული ნიშნების სახესხვაობის შედეგად. იხ. Kirchhoff 1887; შდრ. Larfeld 1914, 232-239; Jensen 1969, 452-453.

²² იონიურ ანბანში გრძელ ო ხმოვანს აღნიშნავს ახალი გრაფემა Ω, ხოლო ნიშანი Η, ანბანთა სხვა ტიპებისგან განსხვავებით, გამოიყენება არა

ბერძნული დამწერლობის შემდგომი ისტორიისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ძვ. წ. ა. 403 წელს. აღნიშნულ წელს, ევკლიდეს არქონტობის დროს, ათენში ოფიციალურად მიიღეს იონიური ალფაბეტი.²³ საერთო ალფაბეტის მიღებამ ხელი შეუწყო ერთიანი სალიტერატურო ენის, კოინეს (κοινή) გავრცელებასაც. ამ დროიდან ბერძნულ ალფაბეტს რადიკალური ცვლილებები აღარ განუცდია, იგი 24 ნიშნის შემცველ დამწერლობის სისტემად დარჩა.

სასაუბრო ენაში მიმდინარე ფონოლოგიური თუ გრამატიკული ცვლილებების ინტენსიური პროცესის შედეგად თანდათანობით იზრდებოდა დისტანცია ბერძნულ ენასა და დამწერლობას შორის. შესაბამისად, ის ანბანი, რომელიც მაშინდელი ენის ფონოლოგიურ სისტემას იდეალურად შეესაბამებოდა და ძვ. ბერძნულისათვის ფონეტიკური იყო, ახალი ბერძნულისათვის ისტორიულად გადაიქცა.²⁴ მნიშვნელოვანი ტრანსფორმაცია განიცადა როგორც ხმოვანთა, ასევე თანხმოვანთა სისტემამ,²⁵ თუმცა აღნიშნული პროცესი ალბათ ინოვაციად ვეღარ ჩაითვლება. ვფიქრობ, ეს უფრო სისტემასთან ახალი ენობრივი რეალობის მისადაგებაა.

შეიძლება ითქვას, რომ ეგეოსის ზღვის აუზში დამწერლობამ ევოლუციის თითქმის ყველა საფეხური გაიარა – დაწყებული კრეტული იეროგლიფებიდან, დამთავრებული ბერძნული ფონეტიკური დამწერლობით, რომელიც განვითარების დე-

---

ასპირაციის, არამედ გრძელი ე ხმოვნის გადმოსაცემად. მანამდე E და O სიმბოლოები გადმოსცემდნენ ე და ო ხმოვანთა როგორც გრძელ, ასევე მოკლე ვარიანტებს. იხ. Buck 1968.

²³ Larfeld 1914, 263.

²⁴ Debrunner 1954.

²⁵ Αρτυριάδης 1990, 182.

მოკრატული გზით წავიდა. ბერძნულმა დამწერლობამ არა მარტო დასაბამი მისცა მრავალ სხვა ანბანურ სისტემას, არამედ მისი გავლენით მოდიფიკაცია განიცადა უშუალოდ ძველი სემიტური წყაროდან მომდინარე ზოგმა კონსონანტურ-სილაბურმა დამწერლობამ მათში საკუთრივ ხმოვანთა გამომხატველი ნიშნების გაჩენის მხრივ (ისინი ძირითადად კონსონანტურ ნიშანთა ზემოთ ან ქვემოთ თავსდება).

ამ რევოლუციურ ცვლილებას დამწერლობის სისტემის არჩევის თვალსაზრისით საინტერესო შედეგები მოჰყვა: ბერძნული ინოვაცია და დამწერლობის განვითარების ბერძნული მოდელი მიიღო ცენტრალური და დასავლეთი ხმელთაშუაზღვისპირეთის კულტურებმა, მესოპოტამიური კი – ხმელთაშუაზღვისპირეთის აღმოსავლეთ ნაწილმა. ეს გარკვეულწილად ეხმიანებოდა იმ ორი ტიპის ცივილიზაციის მოდელის ჩამოყალიბებას, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ ევროპული და აზიური.

როგორც ჩანს, კლასიკურმა საბერძნეთმა ფონეტიკური ანბანის შექმნის მიმართულებით სრულყოფის უმაღლეს საფეხურს მიაღწია. რა უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ საბოლოოდ ზუსტად ბერძნებმა, რომლებმაც სრულად აითვისეს სემიტური დამწერლობის ნიშანთა ფორმები, მოახდინეს კონსონანტური სისტემის ტრანსფორმაცია და, ამგვარად, პირველად შექმნეს დამწერლობის საკუთრივ ალფაბეტური სისტემა; სემიტებმა კი, თავის მხრივ, ბერძნებისაგან ისწავლეს ხმოვნების ნიშნების გამოყენება და განავითარეს საკუთარი ალფაბეტი.

ძვ.წ. II ათასწლეულის დასაწყისში ან შუახანებში ფინიკიაში ფონეტიკური დამწერლობის შემოღების რამდენიმე მცდელობა იყო. უგარითული „ალფაბეტი“, რომელიც დაახლ. ძვ.წ.

XVI საუკუნეში წარმოიქმნა, უკვე ვარაუდობს პროტოსემიტური ალფაბეტის არსებობას. როგორც ჩანს, ახლო აღმოსავლეთში პოლიტიკურმა სიტუაციამ ხელი შეუწყო „რევოლუციური“ დამწერლობის შექმნას – დამწერლობის, რომელსაც შეიძლება ეწოდოს დემოკრატიული, ეგვიპტის „თეოკრატიული“ დამწერლობისაგან განსხვავებით. შედეგად, ძველი აღმოსავლეთის სიტყვა-მარცვლოვან დამწერლობათა შორის II ათასწლეულის ბოლოს ჩნდება სრულიად ახალი, მარტივად მოწყობილი და შეუდარებლად უფრო მოსახერხებელი სისტემა – სემიტური კონსონანტური დამწერლობა დაახლოებით ორი ათეული ნიშნით, რომლის სწავლაც ადვილი იყო, ხოლო სარგებლობა – მარტივი და რომელმაც ამით უზრუნველყო დამწერლობის გაცილებით ფართო გავრცელება.

სემიტური სისტემის კონსონანტური ბუნება განპირობებული უნდა იყოს სემიტურ ენათა თავისებურებებით, კერძოდ, სიტყვის ძირების კონსონანტური აგებულებით. ერთი შეხედვით, ფინიკიურიდან ბერძნული ალფაბეტის შექმნა და ხმოვნების აღნიშვნის იდეა მარტივად აიხსნება: გავრცელებული მოსაზრებით, ლიტერატურული, განსაკუთრებით პოეტური ნაწარმოებების, გამრავლებისათვის დამწერლობის გამოყენებამ გამოიწვია ბერძნებში მისწრაფება, უზრუნველყოთ ტექსტების მაქსიმალურად ზუსტი გამოთქმა. ბერძნულ ენაში, ფინიკიურისაგან განსხვავებით, თანხმოვნები და ხმოვნები თანაბარი ხარისხით მონაწილეობენ ძირეული თუ აფიქსალური მორფემების წარმოებაში და, შესაბამისად, შეუძლიათ მსგავსი ფუნქცია შეასრულონ. აქედან გამომდინარე, საჭირო გახდა დამწერლობაში ხმოვანი ბგერების აღნიშვნა. კონსონანტების ვოკალური ფუნქციით ხმარების შემთხვევები ბერძნუ-

ლი ანბანის შემქმნელებისათვის უკვე სემიტურიდან უნდა ყოფილიყო ცნობილი, მაგრამ აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უძველესი სემიტური დამწერლობა ჯერ კიდევ არ იყო ნამდვილი ალფაბეტი, რადგან იგი მხოლოდ კონსონანტურ ნიშნებს შეიცავდა. მკვლევართა ნაწილის აზრით, სემიტურ დამწერლობაში უნდა ვეძებოთ დამწერლობის ორი პრინციპის ნაზავი, სახელდობრ, ელემენტები როგორც მარცვლოვანი, ასევე ანბანური დამწერლობის, რომელშიც მხოლოდ კონსონანტები იწერება.²⁶ ამ სტრუქტურის წერით სისტემას თ. გამყრელიძე „კონსონანტურ-სილაბურ“ სისტემას უწოდებს, იგი კონსონანტურია პარადიგმატულად (ე.ი., თითოეული ნიშანი პარადიგმატიკაში ცალკეულ თანხმოვანს გამოხატავს), მაგრამ სილაბურია სინტაგმატურად (ე.ი., თითოეული ნიშანი სხვა ნიშნებთან კონკრეტულ სინტაგმატურ გარემოცვაში გამოხატავს გარკვეულ თანხმოვანს რომელიმე მომდევნო ხმოვნით ან უხმოვნობით, რასაც მოცემული სიტყვის სტრუქტურა განსაზღვრავს).²⁷ ზოგიერთი მეცნიერი უფრო შორს მიდის და სემიტურ კონსონანტურ დამწერლობაში მხოლოდ მარცვლოვან სტრუქტურას ხედავს.²⁸

როგორც ვიცით, დამწერლობა წარმოადგენს ურთიერთობის ფორმას, რომელიც კავშირშია მეტყველებასთან, ამიტომ ამა თუ იმ ხალხის დამწერლობის თავისებურებები და განვითარება დამოკიდებულია ენის თავისებურებაზე. შესაბამისად, არ არის გასაკვირი, რომ გადასვლა კონსონანტურიდან ვოკალიზებულ დამწერლობაზე განაპირობა ბერძნული ენის

²⁶ Jensen 1969, 245.

²⁷ გამყრელიძე 1989, 60.

²⁸ Gelb 1963, 148; Praetorius 1906; Schmitt 1954, 216; Diringer 1948, 261.

სტრუქტურამ, მაგრამ ამავედროულად დაისმის კითხვა: ბერძნულ დამწერლობაში ვოკალიზაცია რატომ არ წავიდა კონსონანტური ნიშნების მარცვლოვანში გადასვლის გზით (როგორც ეს მოხდა, მაგალითად, ინდურში), არამედ შეიქმნა ცალკეული ნიშნები ხმოვნებისათვის? კონსონანტური დამწერლობის ვოკალიზაციის მარცვლოვანი გზა ხომ უფრო ბუნებრივი და მარტივია.

როგორც ცნობილია, წერის პიქტოგრამული სისტემით დაწყებული დამწერლობა თავისი განვითარების პროცესში თანამიმდევრულად გადის სიტყვა-მარცვლოვან და საკუთრივ მარცვლოვან სისტემებს, სანამ ჩამოყალიბდება წერის კონსონანტური და ანბანური სისტემები.²⁹ ამ საფეხურზე გადასვლა ხერხდება მხოლოდ მას შემდეგ, რაც შესაძლებელი ხდება მეტყველების დანაწევრება უმარტივეს ფონეტიკურ ელემენტებად – ბგერებად, რაც კაცობრიობის ინტელექტუალური განვითარების საკმაოდ მაღალ საფეხურს გულისხმობს. უდავოა, რომ იმ რანგის აღმოჩენები, როგორიცაა ალფაბეტის შექმნა, კულტურის ისტორიაში არ ხდება ცარიელ ნიადაგზე, გარეგანი გავლენებისა და ერთგვარი კულტურული მემკვიდრეობის გარეშე. შესაბამისად, „ბერძნული საოცრება“ არის არა მხოლოდ ბერძნების, არამედ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის, როგორც ერთი მთლიანის, სტადიური განვითარების შედეგი. თუმცა ისიც ფაქტია, რომ ბერძნებმა მოახდინეს კულტურული გადატრიალება კაცობრიობის განვითარებაში, ჩაუყარეს საფუძველი ანალიტიკური და კრიტიკული ხასიათის თეორიულ აზროვნებას, რაც გულისხმობს ადამიანის გადასვლას პრელოგიკური მითოლოგიური აზროვნების საფეხური-

---

²⁹ Gelb 1963; Pulgram 1976.

დან ლოგიკურზე. ვფიქრობ, აზროვნების ახლებური სისტემა და ბერძნებისათვის დამახასიათებელი სიახლისაკენ ლტოლვა უნდა გამხდარიყო ალფაბეტის შექმნის მთავარი პირობა. ალბათ, სწორედ ამ ახლებური აზროვნების შედეგი უნდა იყოს ის, რომ უკვე არქაული ბერძნული ანბანი ბერძნულ ბგერათა საკმაოდ მაღალი დონის ფუნქციონალურ ანალიზს გვიჩვენებს.³⁰

როგორც ჩანს, ბერძნებისაგან განსხვავებით, იმ ხალხთა დამწერლობები, რომელთა საზოგადოების კულტურული დონე და აზროვნების სტილი ვერ მოახერხებდა თანხმობებისა და ხმოვნების შეგნებულ გამიჯვნას, წავიდა სემიტური კონსონანტური ნიშნების მარცვლოვანში გადასვლის გზით – მარცვლიდან ცალკეული ბგერების აბსტრაგირება ხომ მიულწეველი იყო უფრო კულტურული მწერლებისათვის ეგვიპტიდან და მესოპოტამიიდან.

აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ე.წ. სილაბური, ანუ მარცვლოვანი დამწერლობის კვალის თუ გავლენის საკითხი თავად ბერძნული დამწერლობიდან მომდინარე სისტემებში. იქნებ ამ დამწერლობათა ნარევი სტრუქტურა იმაზე მიუთითებს, რომ მისი შემქმნელების აზროვნების განვითარების სტადია ჯერ კიდევ არ იყო მზად სუფთა ალფაბეტურ სისტემაზე გადასასვლელად და ბერძნული დამწერლობის სესხება მიბაძვით მოხდა, რასაც ვერ ვიტყვით ლათინურ ანბანზე და მის შემქმნელებზე.³¹

დღესაც ბერძნული დამწერლობა გარკვეული ვარიაციებით აგრძელებს არსებობას. ბერძნული ალფაბეტის საფუძველზე

³⁰ გამყრელიძე 1989, 78.

³¹ შდრ. Jensen 1969, 500.

შექმნილი ლათინური ანბანის მეშვეობით დამწერლობის ვოკალიზებული სიტემა მთელს ევროპაში გავრცელდა და მიუხედავად დასავლური ცივილიზაციების კოლოსალური მიღწევებისა ადამიანური მოღვაწეობის მრავალ სფეროში, არ განუცდია ევოლუცია ბერძნული პერიოდიდან. ხმოვანთა აღნიშვნის ინოვაციურმა იდეამ იგი აქცია უფრო ზუსტ და უნივერსალურ სისტემად, რომელიც უკეთ ემსახურება ადამიანთა კომუნიკაციას, ვიდრე მანამდე არსებული სხვა სისტემები. შეიძლება ითქვას, რომ იმ ინოვაციამ, რაც ბერძნებმა მოახდინეს საკუთარი დამწერლობის განვითარებაში, არისტოტელეს საყვარელი ტერმინი რომ გამოვიყენოთ, მიაღწია ტელოსს, იმგვარ სრულყოფილებას, რომ მას ვერ ელევიან ის ენებიც კი, რომლებიც ფონეტიკური თვალსაზრისით დიდად დაშორდნენ ბერძნულ ალფაბეტს.

ბიბლიოგრაფია:

Άργυριόδης, Γεώργιος Π. 1990. *Νεοελληνική γλώσσα: Ιστορικές και γλωσσολογικές διαστάσεις*. Θεσσαλονίκη.

Bartonek, Antonin. 2003. *Handbuch des mykenischen Griechisch*. Heidelberg: Univ.-Vlg. C.Winter.

Brekle, Herbert E. 1997. Das typographische Prinzip. Versuch einer Begriffsklärung, *Gutenberg – Jahrbuch* 72: 58-63.

Buck, Carl D. 1968. *The Greek dialects*. Chicago: University of Chicago Press.

Carpenter, Rhys. 1933. The Antiquity of the Greek Alphabet. *AJA* 37: 8- 29.

Cohen, Marcel. 1958. *La grande invention de l'écriture et son évolution 3*. Paris: Klincksieck.

Debrunner, Albert. 1954. *Grammatik*. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Diringer, David. 1948. *The Alphabet. A Key to the History of Mankind*. London: Hutchinson.

Février, James Germain. 1959. *Histoire de l'écriture*. Paris: Payot

Friedrich, Johannes. 1966. *Geschichte der Schrift*. Heidelberg: Carl Winter.

გამყრელიძე, თამაზ. 1989. *წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა (ანბანური წერის ტიპოლოგია და წარმომავლობა)*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Gelb, I. J. 1976. West Semitic Syllabaries. *Mysteries of ancient writings, Problems of decipherment*. 263-301. Moscow (in Russian).

Gelb, Ignace Jay. 1963. *A Study of Writing*. Chicago: University of Chicago Press.

გორდუზიანი, რისმაგ. 2007-2008. *Mediterranea-Kartvelica - მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები*. თბილისი: ლოგოსი.

Jensen, Hans. 1969. *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften (2. Auflage).

Kirchhoff, Adolf. 1887. *Studien zur Geschichte des Griechischen Alphabets*. Gutersloh: C. Bertelsmann.

Larfeld, Wilhelm. 1914. *Griechische Epigraphik (3)*. München: C. H. Beck.

Mentz, Arthur. 1936. *Die Urgeschichte des Alphabets*. Rhein. Mus.

Miltner, Franz. 1938. Die entwicklungsgeschichtliche Stellung der kleinasiatischen Alphabete. *Forsch. U. Fortschr*; 407 f.

Pallottino, Massimo. 1952-1953. *Studi Etruschi XXII*. Rome.

Pfiffig, Ambros Josef. 1969. *Die etruskische Sprache. Versuch einer Gesamtdarstellung*. Graz: Graz Akademische Druck- u Verlagsanstalt.

Praetorius, Franz. 1906. *Über den Ursprung des kanaanaischen Alphabets*. Berlin: Reuther und Reichard.

Pulgram, Ernst. 1976. The typologies of writing-system. *Writing without letters*. Ed. E. Pulgram & W. Haas. 1-28. Manchester: Manchester University Press.

Schmitt, Alfred. 1954. Die Vokellosigkeit der agyptischen und semitischen Schrift. *Indogerm. Forsch.* 61: 216-27.

Slotty, Friedrich. 1952. *Silbenpunktierung und Silbenbildung im Altetruskischen*. Heidelberg: Winter.

Taylor, Isaak. 1899. *The Alphabet. An Account of the Origin and Development of Letters*. New York: Scribner.

TLE – *Testimonia Lingua Etruscae*, a cura di M. Pallottino, Firenze 1968².

Vercillo, Lunetto. 1995. *L'etrusco sillabico VI*. Rende: Cosenza.

Vetter, Emil. 1936. Die Herkunft des Venetischen Punktiersystems. *Glotta* 24: 114-133.

Vetter, Emil. 1939. Etruskisches. Zur altetruskischen Silberinterpunktion. *Glotta* 27: 157-178.

Wachter, Rudolf. 1986. *Die etruskische und venetische Silbenpunktierung*. Museum Helveticum : schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft 43: 111-126.

შარაშენიძე, ჯემალ. 2006. *შუმერული სილაბარი*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ჩოთალიშვილი, ლელა. 2003. *ეგეოსურ დამწერლობათა სისტემები*. თბილისი: ლოგოსი.

Lela Chotalishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

The Factor of Innovations in the Formation of Greek Writing System

Key Words: Innovation, Writing Systems, Greek Alphabet, Semitic Writing.

The aim of this article is to examine the role of the Aegean region in the history of the development of writings. In this region, as early as the beginning of the second millennium BC, there was a certain aspiration to create their own exclusive scripts, which can be thought of as the preparatory stage in a quest for something new.

It can be asserted that in the Aegean Sea basin, the scripts have gone through all stages of evolution – starting from the Cretan Hieroglyphic script and culminating in the Greek phonetic alphabet.

Nowadays, the Greek writing system maintains its existence with some variations. It can be said, that the innovation, elaborated by the Greeks in the development of their writing system, reached, using the favorite term of Aristotle, the Telos, such perfection that it cannot be given up even by languages, which from the phonetic point of view have significantly parted from the Greek alphabet.